

نگاهی به مکان‌های دانشسرای عالی در تهران

از کوچه نوبهار تا دروازه دولت

مجید بجنوردی
پژوهش‌گر تاریخ تهران

فرهنگ واگذاشت و چندی به اسم دارالمعلمین مرکزی و عالی [...] موسوم شد»^۲. در نقشه‌ی مدارس طهران مربوط به سال ۱۳۰۱ (دوره‌ی احمدشاه) جایگاه دارالمعلمین در همین اراضی یعنی حدفاصل خیابان امیریه (ولی عصر کنونی) و فرمانفرما (وحدت اسلامی امروز) نشان داده شده است (تصویر سه).

۳. باغ و خانه‌ی قوام‌الدوله:

با توجه به این‌که دارالمعلمین در سال سوم تأسیس دارای پانزده کلاس در شعب پنج‌گانه بود و عمارت شرکت فرهنگ گنجایش کافی نداشت^۳، در سال ۱۳۰۹ به باغ و خانه‌ی قوام‌الدوله در خیابان شاهپور، نزدیک دروازه‌ی گمرک، منتقل شد^۴. عیسی صدیق که خود مدت‌ها رئیس دارالمعلمین بود در خاطرات‌اش، نشانی دقیق خانه قوام‌الدوله را داده است: این خانه‌که به «علی اصغر افراشته تعلق داشت [...] واقع بود در خیابان شاهپور در حدود دویست متر در جنوب عمارت کنونی بیمارستان رازی و ماهی هشت هزار ریال اجاره شده بود»^۵.

اگر به همان نقشه‌ی عبدالغفار نجم‌الملک رجوع کنیم، در خیابان قوام‌الدوله و ابتدای خیابان (خیابان وحدت اسلامی و شمال شرقی تقاطع مولوی امروز)، باغ و خانه‌های قوام‌الدوله را خواهیم یافت (تصویر چهار). تا آن سال‌ها که دارالمعلمین عالی به این مکان منتقل شد، این خانه‌ها وجود داشت. البته دارالمعلمین مدت کوتاهی در خانه‌ی قوام‌الدوله مستقر بود، چنان‌که کمی بعد صاحب مکانی بزرگ در نزدیکی میدان بهارستان شد.

۴. باغ نگارستان:

به روایت عیسی صدیق، «خانه قوام‌الدوله که برای سکونت یک خانواده بزرگ

دارالمعلمین مرکزی، دارالمعلمین عالی، دانشسرای عالی، سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی، دانشگاه تربیت معلم، همه‌ی این نام‌ها حکایت از یک نهاد واحدی می‌کنند که بارها تغییر اسم داد! و نه فقط نام، که مکان و جایگاه این نهاد صدواندی سساله نیز بارها تغییر کرد. اما به‌رحال ماندگار شد و نشان داد یک نهاد در ایران می‌تواند صد سال هم دوام بیاورد. در این جا نگاهی مختصر می‌اندازیم به مکان‌های دانشسرای تربیت معلم از سال ۱۲۹۷ تا امروز.

۱. کوچه‌ی نوبهار:

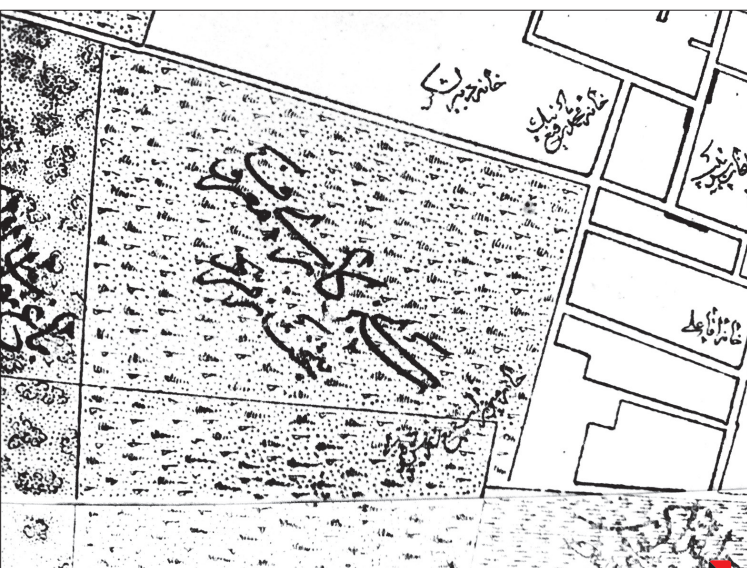

تابلوی کوچه نوبهار در خیابان نادری

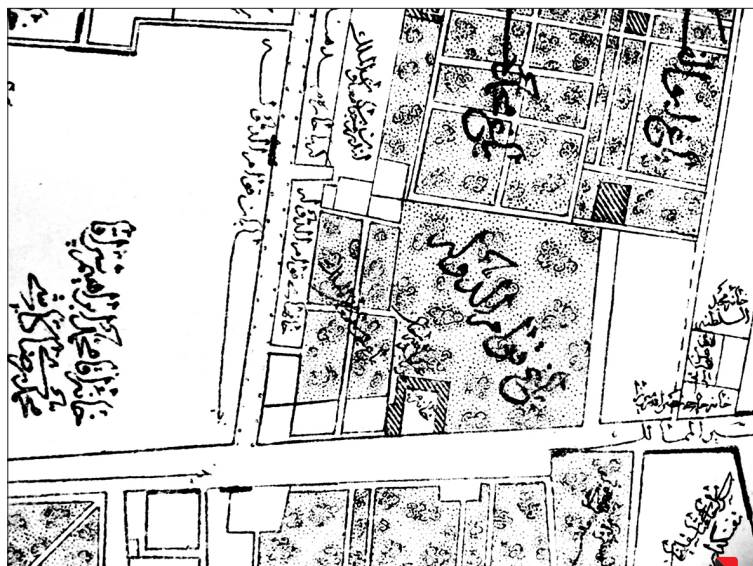
نخستین مکانی که این نهاد در بدو تأسیس در سال ۱۲۹۷ به خود دید، کوچه‌ی نوبهار بود. این کوچه در خیابان نادری (خیابان جمهوری کنونی)، در پیاده‌رو جنوبی خیابان و در نزدیکی چهارراه سی تیر امروز قرار داشت و مدتی دارالمعلمین مرکزی در آن دایر بود. کوچه‌ی نوبهار هنوز به همان اسم قدیم خود وجود دارد (تصویر یک).

۲. عمارت شرکت فرهنگ در اراضی تخت زمرد:

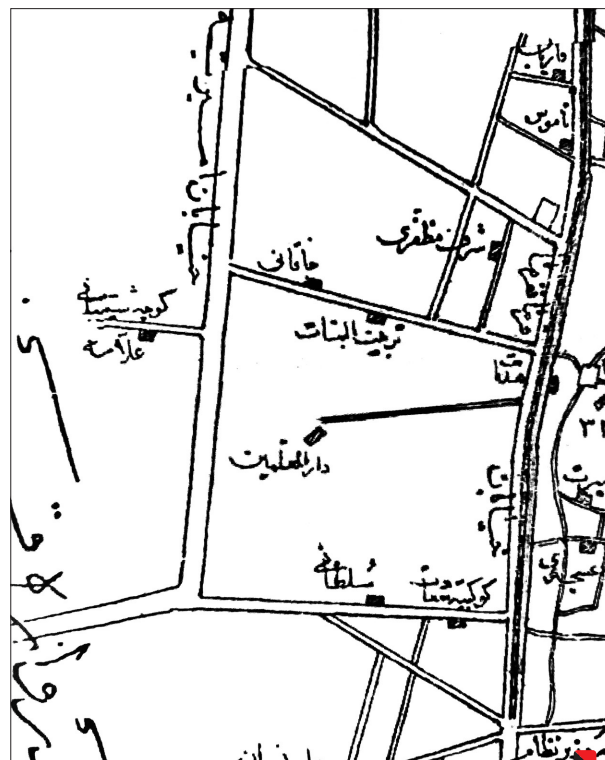
دومین جایگاه دانشسرای تربیت معلم، اراضی تخت زمرد بود که در حدود شمالی خیابان فرهنگ امروز در محله سنگلج قرار داشت. محل دقیق این اراضی، بین خیابان فرهنگ و ابوسعید بود و اگر به نقشه عبدالغفار نجم‌الملک (۱۳۰۹ ق) مربوط به حدود ۱۳۰ سال پیش، نگاهی بیندازیم^۱، در بخش شمالی خیابان فرهنگ امروز، زمین نسبتاً وسیعی را با عنوان «سبزی‌کاری معروف به تخت زمرد» خواهیم یافت که حدود سه دهه پس از این نقشه، دارالمعلمین در بخشی از این زمین‌ها برپا شد (تصویر دو). درباره‌ی این‌که چطور بخشی از این اراضی به دارالمعلمین اختصاص پیدا کرد، مرحوم حجت بلاغی می‌گوید: «فرمانفرما قطعه زمینی در تخت زمرد به شرکت فرهنگ بخشید [...] و بعدها شرکت مزبور را به وزارت

بخشی از نقشه عبدالغفار نجم‌الملک: سبزی‌کاری معروف به تخت زمرد

باغ و خانه‌های قوام‌الدوله در نقشه عبدالغفار

جایگاه دارالمعلمین در نقشه ۱۳۰۱

دانشسرای عالی تا سال ۱۳۳۸ با مسئله‌ی عدم تمرکز مواجه بود. به همین علت در این سال، ساختمان معظمی در جاده‌ی قدیم شمیران، تقاطع سیدخندان از مهدی باتمانقلیچ، اجاره شد تا کلیه‌ی تشکیلات دانشسرای عالی به محل جدید انتقال یابد. ساختمان جدید دانشسرا شش طبقه داشت و با حضور محمود مهران، وزیر فرهنگ، مهدی بیانی، عبدالعظیم قریب و جمعی از استادان گشایش یافت.^۸ جالب توجه است که هم‌اکنون پست برق جنوب شرقی چهارراه سیدخندان، به نام پست باتمانقلیچ نوشته شده که یادآور همان ساختمان بزرگ است که بعدها تخریب شد (تصویر پنج).

۷. ساختمان سابق دانشسرای مقدماتی:

در سال ۱۳۴۲ دانشسرای عالی منحل شد و فعالیت‌های آن در قالب سازمان جدیدالتأسیس «سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی» ادامه پیدا کرد و در ضمن محل آن به ساختمان سابق دانشسرای مقدماتی پسران در بالای دروازه دولت، ابتدای خیابان روزولت قدیم (شهید مفتاح امروز) انتقال یافت. این محل بعدها توسعه پیدا کرد و ضمن این‌که در سال ۱۳۵۳ به دانشگاه تربیت معلم تغییر نام داد، در همان سال صاحب ساختمان بزرگی در محوطه‌ی جنوبی شد. این نهاد اوایل دهه‌ی ۹۰ به دانشگاه خوارزمی مبدل شد و تا امروز در این مکان به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

پی‌نوشت:

۱. نقشه‌های استفاده‌شده، تماماً از مجموعه‌ی رضا شیرازیان است: شیرازیان، رضا. تهران‌نگاری (بانک نقشه‌ها و عناوین مکانی تهران قدیم). تهران: دستان، ۱۳۹۵.
۲. حسینی بلاغی، حجت. تاریخ تهران: قسمت غربی و مضافات. قم: ۱۳۵۰. ص ۱۰۸.
۳. سالنامه‌ی دارالمعلمین عالی، ۱۳۱۲، ص ۳.
۴. سالنامه‌ی دانشسرای عالی، ۱۳۱۸-۱۳۱۹، ص ۴. و سالنامه‌ی دارالمعلمین عالی، ۱۳۱۲، ص ۳.
۵. صدیق، عیسی. یادگار عمر. ج ۲. تهران: دهخدا، ۱۳۵۴. ص ۹۳.
۶. همان. ص ۹۶.
۷. نشریه‌ی هفتگی نامه‌ی دانشسرای عالی؛ سال ۱۳۳۸. منبع مورد استفاده‌ی نگارنده دوره‌ی صحافی شده هفتگی دانشسرای عالی است که با توجه به صحافی نامناسب، بعضی از شماره صفحات نشریه مشخص نیست.
۸. همان منبع. ش ۲۳. ص ۶.

ساخته شده بود، برای تأسیس آزمایشگاه و کتابخانه و ورزشگاه و تشکیل اجتماعات مناسب نبود» و به همین علت در سال ۱۳۱۱ دارالمعلمین از خانه‌ی قوام‌الدوله به محل پیشین باغ نگارستان در نزدیکی میدان بهارستان منتقل شد^۷ و کمی بعد به دانشسرای عالی تغییر نام داد و با تأسیس دانشگاه تهران، در ذیل دانشگاه به حیات خود ادامه داد. مهم‌ترین، بزرگ‌ترین و مجهزترین مکانی که دانشسرا به خود دید همین جایگاه بود که امروزه بخشی از آن مبدل به باغ موزه شده و قابل بازدید است.

۵. ساختمان خیابان بزرگمهر و باقی ساختمان‌ها:

دانشسرای عالی مدتی پس از استقلال نسبی از دانشگاه تهران، یعنی سال ۱۳۳۴، در ساختمانی استیجاری در خیابان بزرگمهر نزدیک چهارراه ولی عصر امروز، مستقر بود و به مرور زمان تا سال ۱۳۳۸ (سال استقلال نهایی دانشسرا از دانشگاه تهران) در شش ساختمان، در خیابان بزرگمهر و پهلوی پراکنده شد.^۷ در این دوره و به‌طور مشخص از سال ۱۳۳۶ دانشسرای عالی صاحب اراضی وسیعی در حصارکرج شد.

۶. ساختمان باتمانقلیچ:

ساختمان باتمانقلیچ/ برگرفته از نامه هفتگی دانشسرای عالی، ۱۳۳۸